

УДК 343.222.4:347.471.032(477)

Т. О. Павлова, канд. юрид. наук, доцент
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду основних моделей кримінально-правового впливу на юридичну особу у доктрині та законодавстві.

Ключові слова: Кримінальний кодекс, юридична особа, модель кримінально-правового впливу.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що на сьогоднішній день існує тенденція до стрімкого зростання злочинів з боку господарюючих суб'єктів (що, в свою чергу, дозволяє говорити про те, що сьогодні сформувався якісно новий вид злочинності – злочинність юридичних осіб, яку в кримінології називають «корпоративна злочинність»), виникла нагальна потреба у чіткому визначенні кримінально-правового статусу юридичної особи як суб'єкта кримінально-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб досить давно є об'єктом наукового дослідження. Зокрема, у юридичній літературі концептуальні та спеціальні питання з даної проблеми розглядалися Ю. В. Бауліним, Л. П. Брич, Р. В. Верешою, Б. В. Волженкіним, С. Б. Гавришем, Б. М. Греком, В. К. Грищуком, Н. О. Гуторовою, І.М. Данышиним, О. О. Дудоровим, В. О. Журавльовим, С.Г. Келіною, І.Д. Козочкіним, І.В. Красницьким, В. М. Кудрявцевим, І.І. Митрофановим, О. О. Михайловим, А. В. Наумовим, А.С. Нікіфоровим, С.І. Нікуліним, Н. А. Орловською, В.І. Осадчим, О. Ф. Пасекою, А. В. Савченком, І.В. Сітковським, В. Н. Смітійком, В. С. Сотніченком, П. Л. Фрісом, М.І. Хавронюком та ін.

Метою статті є аналіз наукових поглядів, норм чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) з метою визначення чіткого кримінально-правового статусу юридичної особи у кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Юридичних осіб, як відомо, визнають суб'єктами правових відносин в багатьох галузях права. Юридична особа як породження цивільного права раніше підпадала під дію виключно норм цивільної та господарсько-правової відповідальності. Звідси виникла проблема: якщо юридична особа порушує не тільки господарсько-правове зобов'язання, а встановлене під загрозою кримінального покарання публічно-правове правило поведінки, то чи може така особа самостійно бути притягнутою до кримінальної відповідальності?

Національне кримінальне законодавство не визнає юридичну особу суб'єктом злочину внаслідок складності юридичної конструкції як «юридичної фікції», неможливості визначення вини такої особи у вчиненні злочину, відсутності науково обґрунтованої системи кримінальних покарань юридичних осіб тощо. Також стверджується, що кримінальна відповідальність юридичних осіб не відповідає фундаментальним принципам кримінального права: принципу особистої винної відповідальності та принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання.

Першочергова складність стосовно запровадження та функціонування інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб полягає в тому, що теорія національного кримінального законодавства розвивалася виключно у напрямку кримінальної відповідальності тільки фізичних осіб. Законодавчо визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18) [1]. Тому сьогодні підприємства, установи, організації, які визнаються юридичними осо-

бами, не можуть бути суб'єктами злочинного діяння. Поряд із тим юридичні особи, через які вчинюються злочини, прикриваючи свою діяльність у легальних формах, залишаються реальною базою для подальшої злочинної діяльності.

О. О. Кашкаров відзначає, що встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб – складний і багатовекторний процес, який потребує переосмислення в першу чергу існуючих принципів кримінального права та кримінальної відповідальності, а саме суб'єктивного ставлення у вину та індивідуалізації кримінального покарання, а також створення нових принципів, що будуть відповідати сучасним вимогам законодавства про кримінальну відповідальність [2, с. 239].

Вирішення питання вини суб'єкта відповідальності (як одного із обов'язкових елементів складу правопорушення), вважається наріжним каменем кримінальної відповідальності юридичних осіб. Адже конструкція вини, як психічне ставлення до вчиненого, що виражається у формі умислу чи необережності, має на увазі тільки поведінку особистості, й її не можна механічно перенести на злочинну діяльність господарської організації. У такому контексті вести мову стосовно вини юридичної особи неможливо. Скоріше за все вина юридичної особи має оцінюватися як перенесене на діяльність корпорації психічне ставлення фізичних осіб-керівників юридичної особи до діяння та його наслідків у формі умислу та необережності. Це зумовлює необхідність ставити питання про відокремлення суб'єкта злочину, яким є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, від суб'єкта кримінальної відповідальності, яким повинна визнаватися юридична особа. Зокрема, на таке вказують багато науковців. Вони наголошують, що доцільно розрізняти суб'єкт злочину і суб'єкт кримінальної відповідальності. Злочин як суспільно небезпечне протиправне і винне діяння може вчиняти тільки фізична особа, яка володіє свідомістю і волею. Саме таке діяння, яке містить у собі ознаки відповідного складу злочину, є підставою кримінальної відповідальності. А от нести кримінальну відповідальність за такі діяння могли б не тільки фізичні особи, але й за певних умов і юридичні [3, с. 5-6].

Науковці зазначають, що притягнення до кримінальної відповідальності керівників або інших фізичних осіб, які представляють відповідну юридичну особу, як правило, пов'язано по суті з об'єктивним ставленням, оскільки така особа хоча і знала про незаконну діяльність юридичної особи, але своїми силами змінити нічого не могла. У багатьох випадках взагалі складно встановити, хто конкретно винний у злочині. Зокрема, А.С. Нікіфоров пише: «Злочин визнається вчиненим юридичною особою, якщо він вчинений (безпосередньо чи за посередництвом інших осіб) особою або особами, які контролюють здійснення юридичною особою її прав і діють з метою здійснення цих прав, тобто є для юридичної особи її «другим я» [4, с. 65].

Цікаву позицію зайняв Р. В. Мінін, який висловлює своє негативне ставлення до позицій тих науковців, які стверджують, що вина організації у вчиненні кримінального правопорушення встановлюватися не повинна. Він наголошує на тому, що прихильники зазначеного підходу заперечують існування вини юридичних осіб у складі правопорушення, говорячи про незастосовність до юридичних осіб класичного поняття вини, сформульованого для фізичних осіб. Однак суб'єктивна сторона виступає як обов'язковий елемент будь-якого складу правопорушення. Тому науковець виділяє два основних підходи до визначення вини юридичних осіб – суб'єктивний та об'єктивний – і зазначає, що юридична особа виступає як самостійний суб'єкт права, який має свої інтереси в соціально-економічному житті й володіє власною волею та здатністю нести відповідальність за прийняті рішення. Працівники повністю підкоряються волевиявленню юридичної особи. Пов'язувати вину юридичної особи з виною окремих службовців (суб'єктивний підхід) теоретично неправильно. Організація володіє самостійною виною, яка розкривається в об'єктивній концепції вини юридичної особи. Об'єктивне розуміння вини юридичної особи дозволяє притягнути винну організацію до кримінальної відповідальності, не дивлячись на неможливість притягнення до такої окремих фізичних осіб [5, с. 9-10].

Інститут кримінальної відповідальності юридичної особи не є новим для зарубіжного законодавства. Більш того, він достатньо успішно функціонує.

Як відомо, у світовій практиці існує три моделі впливу на юридичних осіб. Перша модель визнає юридичну особу самостійним суб'єктом злочину із призначенням покарання. Н. А. Орловська наголошує на кумулятивному підході, в рамках якого разом з юридичною особою до кримінальної відповідальності може бути притягнута фізична особа, яка діяла від імені / на користь даної юридичної особи. Друга модель визнає суб'єктом злочину тільки фізичну особу; до юридичної особи застосовуються заходи безпеки, компенсації. Ці заходи не є формами реалізації кримінальної відповідальності, оскільки підставою їхнього застосування визнається не склад злочину, а факт причетності до злочину юридичної особи (інтерес/користь юридичної особи, реалізовані/досягнені вчиненим злочином). Третя модель (квазікримінальна) пов'язана з притягненням юридичної особи до адміністративної відповідальності за причетність до злочину [6, с. 127, 128].

Однак, звісно, що українське кримінальне законодавство не повинно механічно трансформувати норми зарубіжного законодавства, якими б прогресивними та гуманними вони не були, оскільки вітчизняне законодавство має власну систему та культуру, традиції, а також відповідає вимогам сучасного соціально-економічного стану української держави.

Ратифікація Верховною Радою України низки міжнародно-правових актів зобов'язала Україну привести у відповідність норми національного кримінального законодавства у сфері боротьби з корупцією, хабарництвом та відмиванням грошей. Необхідно звернути увагу на те, що ратифіковані міжнародно-правові акти не містять жорстких вимог стосовно моделі впливу на юридичних осіб.

В контексті приведення вітчизняних норм у відповідність до ратифікованих міжнародно-правових актів, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». У зв'язку з цим постала ціла низка питань, які потребують свого теоретичного осмислення та удосконалення.

Слід зазначити, що законодавець у чинному КК України не надав чіткої відповіді на питання: чи визнається юридична особа суб'єктом кримінальної відповідальності? Це, у свою чергу, призвело до різного розуміння кримінально-правового статусу юридичної особи у наукових колах. Серед науковців не має єдиної точки зору з приводу того, яку ж модель кримінально-правового впливу відносно юридичної особи обрав український законодавець. Так, на думку, Н. А. Орловської, вітчизняний законодавець обрав другу модель. Вчена з цього приводу наводить наступні аргументи: до юридичної особи не може бути застосоване поняття винності; немає вини – немає й суб'єктивного ставлення до злочину; вина фізичної особи не може «розповсюджуватися» на юридичну особу; підставою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру виступає вчинення чітко окреслених злочинів від імені та в інтересах / від імені юридичної особи її уповноваженою особою; звідси – притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності виключається. Пропонується розмежовувати кримінальну відповідальність та кримінально-правовий вплив [6, с. 127, 128].

Так, на думку О.І. Чучаєва, кримінально-правовий вплив – це сукупність засобів державного примусу у відповідь на суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом [7, с. 328].

П. Л. Фріс вважає, що український законодавець обрав третю модель («квазікримінальну відповідальність»), яка, не визнаючи юридичну особу суб'єктом злочину, передбачає можливість застосування до неї у встановлених випадках різноманітних кримінальних санкцій. На його думку, слід було йти більш революційним шляхом і визнати юридичну особу суб'єктом злочину, як це зроблено, наприклад, у КК Франції 1992 р. Концепція визнання юридичної особи суб'єктом злочину, на думку П. Л. Фріса, не заперечує концепції персональної відповідальності фізичних осіб. Він пише про трансмісію вини, яка переходить від фізичної до юридичної особи [8, с. 153]. Слід погодитися із думкою вченого про недосконалий перелік злочинів, за вчинення яких юридичній особі призначаються заходи

кримінально-правового характеру (ст. 96³ КК України), оскільки поза увагою законодавця осталися злочини проти довкілля, злочини проти безпеки виробництва, злочини, пов'язані з діяльністю організованої злочинності [8, с. 153, 155] тощо. Отже, серед вчених не має єдиної думки про те, яку саме модель реагування обрав український законодавець на суспільно небезпечні діяння, вчинені юридичними особами. Це, безумовно, пов'язано із тим, що сам законодавець чітко не визначив кримінально-правовий статус юридичної особи, що призвело до того, що заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб на практиці не застосовуються, а норми розділу XIV¹ – «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» Загальної частини КК України є декларативними.

Висновки. Необхідність визнання юридичної особи суб'єктом кримінально-правових відносин, не викликає сумнівів, але обраний законодавцем шлях є невдалим та передчасним, оскільки зміни до законодавства повинні мати концептуальний характер. Вважаємо, що юридична особа є особливим суб'єктом кримінально-правових відносин; до юридичної особи не може бути використано поняття винності у тому розумінні як до фізичної особи; підставою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру виступає вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи злочинів, передбачених у ст. 96³ КК України, перелік яких потребує подальшого доопрацювання. Вказані заходи є формою кримінально-правового реагування на суспільно небезпечне діяння юридичної особи поза притягненням її до кримінальної відповідальності.

Таким чином, необхідність чіткого визначення кримінально-правового статусу юридичних осіб зумовлена комплексом причин:

- за оцінками спеціалістів, в Україні злочини, вчинені за допомогою юридичних осіб або в їх інтересах, досить поширені. Це стосується передусім рейдерського захоплення земельних ділянок під забудову, земель сільськогосподарського призначення, лісових масивів, водойм, незаконних забудов, контрабандного експорту або імпорту, незаконних дій у разі банкрутства, шахрайства з фінансовими ресурсами та ін., якими заподіюється значна шкода інтересам окремих громадян та суспільства в цілому;

- концепція кримінально-правового впливу на юридичну особу потребує удосконалення та доопрацювання з метою ефективного реагування на суспільно небезпечні діяння юридичної особи, яка є основним суб'єктом підприємницької діяльності й саме її діяльність пов'язана з найбільш значними за руйнівними наслідками посяганнями на охоронювані, у тому числі й кримінальним законом, об'єкти. Відтак очевидно, що величезна шкода, заподіювана порушеннями законодавства про охорону природи, економічними та іншими правопорушеннями (наприклад, ухилянням від сплати податків, продажем недоброякісних товарів, банківським шахрайством та ін.), є значно суспільно небезпечнішою від діяльності конкретної фізичної особи, а застосовувані до організацій у рамках цивільного та адміністративного законодавства штрафні санкції абсолютно не адекватні розміру заподіяної шкоди;

- шкода, яку спричиняють юридичні особи при вчиненні ними суспільно небезпечного діяння, передбаченого як злочин, як правило, не компенсується тими санкціями, які до них застосовуються в рамках інших видів юридичної відповідальності, тому санкції не виконують своєї превентивної функції;

- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є формою кримінально-правового реагування на суспільно небезпечне діяння юридичної особи поза притягненням її до кримінальної відповідальності;

- потребують свого подальшого удосконалення види заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб;

- потребує перегляду перелік складів злочинів, визначених у ст. 96³ КК України, вчинення яких уповноваженою фізичною особою від імені та в інтересах юридичної особи є підставою застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру;

- кримінально-правовий вплив на юридичних осіб звичайно є додатковим і застосовується тільки разом з відповідальністю фізичних осіб.

Список літератури

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>
2. Кашкаров О. О. Передумови реформування Кримінального кодексу України та створення законодавства про кримінальні проступки / О. О. Кашкаров // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 236-241.
3. Пивоваров В. В. Кримінальна відповідальність корпорацій: проблема визначення вини / В. В. Пивоваров, В. В. Маковецька // Теорія і практика правознавства. – 2014. – № 2 (6). – С. 1-10.
4. Никифоров А. С. Современные тенденции развития уголовного законодательства и уголовно-правовой теории / А. С. Никифоров // Государство и право. – 1994. – № 6. – С. 63-68.
5. Минин Р. В. Институт уголовной ответственности юридических лиц в России: проблемы обусловленности и регламентации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р. В. Минин. – Тюмень: Тюменский гос. ун-т, 2007. – 193 с.
6. Орловська Н. А. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу / Н. А. Орловська // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 125-130.
7. Чучаев А. И. Уголовно-правовое воздействие / А. И. Чучаев // Российский ежегодник уголовного права. – 2012. – № 6. – С. 311-345.
8. Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи / П. Л. Фріс // Юридичний вісник. – 2015. – № 2(35). – С. 152-156.

Стаття надійшла 18.09.2015 р.

Т. А. Павлова, канд. юрид. наук, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

К ВОПРОСУ ОБ УГОЛОВНО-ПРАВОВОМ СТАТУСЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА В УКРАИНЕ

Резюме

В статье на основании правового анализа моделей уголовно-правового воздействия на юридическое лицо, норм действующего УК Украины, предлагается на законодательном уровне четко определить уголовно-правовой статус юридического лица с целью предупреждения корпоративной преступности.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, юридическое лицо, модель уголовно-правового воздействия.

T. O. Pavlova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

ON THE CRIMINAL-LEGAL STATUS OF LEGAL ENTITY IN UKRAINE

Summary

The article based on the legal analysis of patterns of criminal law in the legal entity, the rules of the current Criminal Code of Ukraine, is offered at the legislative level to clearly define the criminal and legal status of a legal person for the purpose of preventing corporate crime.

Key words: The Criminal Code, legal entity, model criminal law.